

UDK 94(497.6)''1683/1699''

Taslidža F.

Primljeno: 10. 10. 2018.

Stručni rad

Professional paper

Sedad Bešlija

AUTENTIČAN NAUČNI TRAG NA "BIJELOJ PLOČI" BOSANSKOHERCEGOVAČKE HISTORIOGRAFIJE

**Faruk Taslidža, *Bosanski ejalet u doba Bečkog rata (1683-1699.)*,
Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, Mostar, 2017.**

Knjiga *Bosanski ejalet u doba Bečkog rata (1683-1699)* „djelimično je dorađena“ doktorska disertacija Faruka Taslidže, odbranjena 2015. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Pisana je na osnovu arhivske građe pohranjene u šest arhiva i pet gradova (Istanbul, Dubrovnik, Zadar, Mostar, Sarajevo), četrdeset i osam objavljenih izvora, više stručnih i naučnih knjiga i radova te četiri enciklopedije. Knjiga je obogaćena i sa jedanaest slika i mapa koje se odnose na obrađenu temu.

Nakon općeg uvoda, autor svoje djelo počinje kratkim prikazom stanja u Osmanskoj državi i Bosanskom ejaletu u toku 17. stoljeća sve do početka Bečkog rata. Pri tome, Taslidža prati klasičnu periodizaciju osmanske historije prema kojoj su Osmanlije svoj „zlatni vijek“ doživjele u 16. stoljeću, a već početkom narednog stoljeća bilježi se stagnacija i postepeni početak nazadovanja.

U tom kontekstu, ističe pojave kao što su slab autoritet sultana, nestabilnost valute, devalvacija akče, Veliki bijeg (Büyük kaçgunluk), kapitulacije, kozački upadi, kadizadelije, korupcija, plaćeni vojni odredi (sekbani, sarudže, levendi), pad broja timarnika, porast broja jeničera i druge. Također, prema navedenom pristupu, stabilizacija prilika dogodila se u drugoj polovini vladavine sultana Murata IV (1623-1640.), ali je već u doba sultana Ibrahima I (1640-1648.) prevladala „haremska politika“ koja dovodi i do otpočinjanja Kandijskog rata, što je bila „greška savjetnika“. Vladavina velikih vezira iz porodice Ćuprilić (1656-1676.), koja je

uslijedila, uzima se kao proces obnove i uspona koji je prekinut Velikim bečkim ratom 1683. godine.

Kada je u pitanju stanje u Bosanskom ejaletu nakon Žitvanskog mira 1606. godine ističe se njegova dimenzija serhata tj. „duge polukružne krajiške zone“, zatim pojava kapetanija, ali i zloupotreba položaja lokalnih službenika, nameti, problem zadržavanja podanika na svojim ognjištima, hajdučija oličena u djelovanju Mijata Tomića do 1683. godine sa središtima u Ravnim Kotarima, Makarskoj i Perastu, iscrpljenost ejaleta i stagnacija u razvoju gradova. Sve je to kulminiralo Zemuničkim pokoljem 1682. godine u kojem su mletački Morlaci ubili Hasan-bega Durakbegovića, brata krčkog sandžakbega i njegovih 200 ljudi, te pobunom u Sarajevu zbog zloupotreba položaja kadije i naiba koji su likvidirani, a za što je bio optužen čuveni Hasan Kaimija, šejh i pjesnik koji je nakon tog događaja izgnan u Zvornik. Tu je i učešće bosanskih vojnika na frontovima u Podoliji, Erdelju, Varadu i Ujvaru, najudaljenijoj granici Osmanske države koju je, između ostalih, osiguravalo i 10.000 bosanskih vojnika predvođenih Smail-pašom Čengićem.

U vezi sa događajem opsade Beča iz 1683. godine autor donosi podatke o ulozi bosanskih privrednih, vojnih i ljudskih resursa u tom pohodu. Ističe da je Osijek bio baza u kojoj su se za pohod pripremali i tadašnji osmansko-bosanski namjesnik Hizir-paša i hercegovački sandžakbeg Mustafa-paša, ali i to da je veliki vezir Merzifonlu Kara Mustafa-paša samovoljno izmijenio plan pohoda. Umjesto prvobitno planirane opsade tvrđave Đur, u junu 1683. godine donio je odluku o napadu na Beč. Dvomjesečna jalova opsada Beča završila je 12. septembra 1683. godine bez uspjeha. Autor navodi i učešće osmansko-bosanskog namjesnika Hizir-paše i bosanskih spahija u bitkama kod Parkanya i Grana u kojima su osmanske vojne snage prvo porazile, a zatim bile poražene od habsburško-poljskih snaga.

Autor Taslidža piše o toku i posljedicama morlačke pobune u Kliškom i Krčko-ličkom sandžaku krajem 1683. i u toku 1684. godine. Smatra da je „veliki hendikep“ za osmansko-bosansku stranu predstavljala činjenica da je komandujući kadar bio prebačen na ugarski front, što je ta područja učinilo lahkim plijenom za mletačku stranu. U to vrijeme koplja su se lomila između krajiških porodica Atlagića, Ferhatpašića, Filipovića, Durakbegovića, Crnčića s jedne, i hajdučko-morlačkih skupina predvođenih Ilijom i Stojanom Jankovićem, Nikolom i Vuletom Nonkovićem te mletačkim serdarima Matom Nakićem i Matom Tadićem, s druge strane.

Čitanjem knjige hronološki se mogu sagledati i najmanje teritorijalne promjene u Bosanskom ejaletu i širem prostoru jugoistočne Evrope u toku Bečkog (Morejskog)

rata. Između ostalog, u pitanju je preko pedeset manjih ili većih mjesta koja su bila u sastavu Bosanskog ejaleta do prelaska u ruke habsburške ili mletačke. Zanimljiva strana Bečkog rata koja do danas nije posebno proučavana, a na što Taslidža skreće pažnju kroz tekst ove knjige, jeste pojava izdajništva u mnogim pograničnim mjestima Bosanskog ejaleta. Tako je zabilježeno više izdaja osmansko-bosanskih utvrda koje su Mlečani zauzeli u toku rata, što predstavlja svojevrsnu specifičnost rata. U vezi s navedenom pojavom, zabilježena je i jedna ograničena sarajevska inicijativa (12 porodica) krajem 1687. godine prema kojoj bi „cijela Bosna bez ijedne ograde priznala habsburšku vlast uz dozvolu cara da žive na svojim dobrima i u svojoj vjeri“. Od te inicijative nije bilo ništa, a autor je ocjenjuje kao „oportunistički plan malobrojne skupine defetista iz Sarajeva koja nije ni došla u priliku realizirati svoj plan“.

U nastavku knjige, koja je napisana u šest osnovnih cjelina, Taslidža iznosi podatke o „konspirativnom antiosmanskom djelovanju“ odnosno kolaboracijskoj ulozi franjevaca koji su itekako znali podsticati pobune protiv osmanske vlasti te „izvlačiti“ nemuslimansko stanovništvo iz Bosne, raditi na njihovom „pridobijanju za mletačku i austrijsku stvar“ te pokrštavanju preostalog muslimanskog stanovništva nakon što bi određena mjesta pala pod mletačku vlast. U tom kontekstu, autor navodi fra Nikolu Ogramića, fra Luku Ibrišimovića, fra Miju Radnića, fra Matu Juranovića, popa Marka Mesića i druge. Taslidža zaključuje da se zapravo „franjevci nisu nikada pomirili sa osmanskim prisustvom u Bosni“. Dalje piše: „Takvo opredjeljenje franjevačkih svećenika proizvelo je dalekosežne posljedice za sudbinu franjevačkih samostana, a na izvjestan način dovelo je u pitanje i opstanak katoličkog stanovništva u Bosni u zadnjim decenijama 17. stoljeća“. Također, za vrijeme prodora Eugena Savojskog u Bosnu, sve do Sarajeva, autor navodi da su „bosanski franjevci prethodno princu Savojskom dostavili izvještaje o razmještanju osmanske vojske i položaju bosanskih gradova i utvrda“. U knjizi se navode podaci iz kojih se vidi da su slične pojave zabilježene i kod pravoslavnog sveštenstva. Naime, 1687. godine na proglas cara Leopolda I Sarajevo napušta mitropolit dabrobosanski Atanasije Ljubojević i prelazi u Liku i Krbavu, da bi njegovim putem pošao i hercegovački episkop Savatije Ljubibratić koji je kasnije učestvovao i u mletačkim vojnim pohodima na osmanska utvrđenja.

Pokrštavanje muslimanskog stanovništva u pograničnim mjestima Bosanskog ejaleta bila je redovna pojava nakon što određena mjesta više nisu bila u sultanovom posjedu. Autor iznosi podatke o katoličkom „krštenju Turaka“ i „unijaćenju pravoslavnih Morlaka“ zaključujući da je „na sceni očito bila repriza događaja iz ne

tako davno završenog Kandijskog rata“. Nadalje, Taslidža piše o vrlo razgranatoj mletačkoj obavještajnoj mreži (confidente) u kojoj su, pored nemuslimana, svoje mjesto imali i muslimani, pa čak je među njima bilo i osmanskih vojnih zapovjednika.

Kroz knjigu se jasno vide sve razmjere učešća različitih vojnih jedinica iz Bosne na izvanbosanskim ratištima na kojima se branila Osmanska država. Autor također kroz niz podataka o moralnoj i materijalnoj podršci centralne osmanske vlasti u Istanbulu koriguje, a jednim dijelom i opovrgava, tezu da su Bosna i bosansko stanovništvo bili prepušteni samima sebi u Bečkom ratu.

Faruk Taslidža je jedan dio knjige odvojio za nekoliko prekretnica u ratu, ključnih događaja i bitaka koje su imale dalekosežne posljedice po osmansku stranu. Na početku rata to je bila bitka kod Kahlenberga 12. septembra 1683. godine u kojoj su udružene habsburško-poljske snage porazile Osmanlije i razbile opsadu Beča. Jedna od njih je i Haršanjska bitka iz 12. augusta 1687. godine kada su osmanski odredi potučeni do nogu. To je rezultiralo smjenom i ubistvom Sari Sulejman-paše Murvetovića Bošnjaka, a ubrzo je došlo do smjene i samog sultana Mehmeda IV. Napad Mlečana sa „podmićenim hajducima i Morlacima“ na Mostar i njegova odbrana pod komandom Osman-age Halebije i Ibrahim-age Šarića 9. augusta 1687. godine na prvi dan bajrama urezali su se u svijest i tradiciju Mostaraca. To je bio „najkritičniji period Bečkog (Morejskog) rata i ostao neostvareni cilj dalmatinskih providura“.

U jesen 1688. godine bosanski namjesnik Topal Husein-paša onemogućio je sasvim realan prodor habsburške vojske od Save prema Jadranu i „rastjerivanjem neprijatelja iz okoline Sarajeva omogućio novi život za Bosnu“. Jedna od ključnih prekretnica u ratu dogodila se u jesen 1689. godine kada su habsburške snage dostigle vrhunac na vojnom polju osvajanjem Niša 24. septembra i Vidina 14. oktobra, te paljenjem Prištine i Skoplja. S druge strane, na poziciju velikog vezira imenovan je Fazil Mustafa-paša Ćuprilić koji je stabilizirao prilike i napravio svojevrсни preokret na terenu bitkom kod Kačanika 2. januara 1690. povrativši mnoga važna mjesta od Pirota, Niša do Smedereva i Beograda u ljeto i jesen 1690. godine. Naravno, na taj razvoj događaja utjecao je uzročno-posljedično i Falački rat između Francuske i Augsburške lige (osam evropskih zemalja) u okviru francuske ekspanzije pod Lujom XIV. Tu je opisana i „najkrvavija bitka 17. stoljeća“, bitka kod Slankamena u Vojvodini 19. augusta 1691. godine u kojoj je osmanska strana potučena do nogu od vojske predvođene Ludwigom Badenskim. Tada je, između ostalih, poginuo i veliki vezir Fazil Mustafa-paša Ćuprilić. Zatim, navodi se i pobjeda osmanske strane na čelu sa sultanom Mustafom II nad Habsburgovcima 21. septembra 1695. godine kod

Lugoša, koju autor karakteriše kao „ključni događaj na ugarskom frontu“. U njoj su učestvovali bosanski vojni odredi, ali i krimski Tataari sa hanom Selimom Girajem na čelu. Jedna od prekretnica je svakako i „kolosalna pobjeda bosanskog valije i bosanskih krajišnika“, kako autor naziva odbranu Bihaća 9. juna 1697. godine od habsburškog napada. Autor opisuje i „posljednju veliku bitku 17. stoljeća“, bitku kod Sente na rijeci Tisi 11. septembra 1697. godine, u kojoj su Osmanlije, zahvaljujući „narcisoidnosti“ i euforiji sultana Mustafe II te pogrešnoj vojnoj strategiji potučeni do nogu do habsburških vojnih jedinica na čelu sa Eugenom Savojskim. Osmanska strana je imala ogromne ljudske i materijalne gubitke. Između ostalih, stradali su veliki vezir Elmas Mehmed-paša, pet vezira, 13 paša sa dva tuga, ali i temišvarski muhafiz Bujuk Džafer-paša i aga bosanskih sekbanu Sarajlija Fazli-aga. Naprasno je život izgubio i bosanski valija Mehmed-paša Korča. To je dovelo i do prodora habsburških jedinica na čelu sa Savojskim „u srce Bosanskog ejaleta“ u kojem je 24. oktobra 1697. godine zapaljeno i samo Sarajevo.

Autor nije zanemario ni pitanje migracija i demografskih promjena koje su nastale nakon ishoda mnogih bitaka na pograničju Bosanskog ejaleta. Od krupnih pomjeranja stanovništva, zabilježena je seoba muslimana iz Slavonije nakon Haršanjske bitke u jesen 1687. godine koji su utočište našli oko Gradiške, Prijedora, Sanskog Mosta, Banja Luke, Dervente, Doboja, Maglaja, Tešnja i Jajca. Taslidža zaključuje da je to bio „očajnički put nesretnih izbjeglica koje se nikada nisu vratile u svoja slavnoska sela i gradove“. Računa se da je na slavonskom području živjelo oko 40.000 autohtonih slavonskih muslimana. Tu je i seoba „autohtonih hercegovačkih muslimana iz Novog“, kako ih imenuje Taslidža kritikujući dosadašnju prevladavajuću terminološku nepreciznost u mnogobrojnoj literaturi, u Trebinjsku nahiju, Nikšić i Bar nakon 30. septembra 1687. godine. Nakon pada ličkog Novog u junu 1689. godine muslimani su se sklonili u Cazinsku krajinu. Nakon pada Vrgorca pod mletačku vlast u novembru 1690. godine muslimani (Cukarinovići, Ibruljevići, Šabići, Dizdarevići, Begzadići) bježe u Vitinu, Ljubuški i Mostar. Iz Vrnograča 1696. godine nakon njegovog pada, muslimani su otišli u Kirin gdje su trpili nasilje krajiških Vlaha i habsburških oficira, prodavani u roblje itd.

Knjiga Faruka Taslidže u većem ili manjem obimu obuhvata podatke o najmanje 78 bosansko-muslimanskih ličnosti i 30 nemuslimanskih ličnosti koje su svojim položajem, ulogom i djelovanjem u i oko Bečkog rata ostavile traga u bosanskohercegovačkoj prošlosti. Mnogi od njih imali su pozitivnu historijsku ulogu i zaslužuju tretman historijskih ličnosti. Osim dva osmanska namjesnika u Bosni koja su se najviše istakla u Bečkom ratu, Topal Husein-paše i Mehmed-paše Korče, među

takve se mogu ubrojati Muhamed-beg Durakbegović, Osman-aga Beširević, Mustafa-beg Ferhadpašić-Sokolović, Sari Ahmed-aga, Osman-paša Kazanac, Osman-aga Halebija, Redžep-paša Nevesinjac, Mehmed-aga Ždero i mnogi drugi.

Taslidža piše i o nizu drugih tema na osnovu kojih se mogu višeslojno sagledavati ukupne prilike u Bosanskom ejaletu u navedenom historijskom razdoblju. Između ostalog, treba izdvojiti ulogu hercegovačkih, crnogorskih i brdskih plemena i odnos osmanske vlasti prema njima, prostor ejaleta kao vojni logor za ugarski front, opterećenje bosanskog stanovništva nametima u vojne svrhe, pitanje tegobne svakodnevnice, društvene probleme kao što su konzumacija alkoholnih pića, narušavanje reda i nasilje jeničera u nekim gradovima, pojavu vojne nediscipline i dezerterstva, agitaciju vlasti za povratak raje na svoja ognjišta, urbicid prema muslimanskim kulturnim spomenicima, a posebno su interesantni dubrovačko-novski odnosi koji su imali dvostruku dimenziju, od savezništva i potpomaganja u dobru i zlu, do otvorenih sukoba.

Autor knjigu završava mirovnim pregovorima, koji su, nakon dva neuspješna pokušaja 1689. i 1693. Godine, otpočeli pristankom zvaničnog Istanbula 22. jula 1698. godine na bazi *utti possidetis* uz posredništvo Engleske i Holandije. U Srijemskim Karlovcima su pregovori počeli 13. novembra 1698. godine. Na koncu, osmansko-habsburško-poljski mir zaključen je 26. januara 1699. godine na 25 godina. Osmansko-mletački mir postignut je 7. februara 1699. godine, a osmansko-ruski mir 13. juna 1699. godine na 30 godina. Poslije toga pristupilo se ne tako lahkoj raspodjeli i razgraničenju teritorija te povlačenju granica između više strana. O tome autor u knjizi donosi detaljne podatke. Bosanski ejalet je pretrpio značajne gubitke. Izgubljena je Slavonija tj. Pakrački sandžak, znatan dio Krčko-ličkog sandžaka te dijelovi Kliškog i Hercegovačkog sandžaka. Granica je povučena od ušća Bosuta u Savu, zatim Savom do ušća Une i dalje Unom. Cetingrad, Furjan, Drežnik, Lapac i Boričevac su ostali dio Bosanskog ejaleta. Knin, Vrlika, Sinj, Zadvarje, Vrgorac, Gabela, Zvonigrad, Drniš, Ostrovica, Perušić, Karin, Vrana, Zemunik, Skradin, Islam, Gornji Obrovac odnosno ukupno 23 grada više nisi bili osmanski posjed. Također, sva teritorija u zaljevu Boke kotorske sa Risnom i Novim postali su dio Mletačke države. Faruk Taslidža na kraju zaključuje da su „zadnje dvije decenije 17. stoljeća za stanovnike Bosanskog ejaleta predstavljale najtragičnije i najneizvjesnije razdoblje cijele osmanske epohe“.

Sumirajući slovo o knjizi *Bosanski ejalet u doba Bečkog rata (1683-1699.)* autora Faruka Taslidže možemo kazati da ona predstavlja značajan iskorak u istraživanju bosanskohercegovačke prošlosti osmanskog razdoblja, posebno 17. stoljeća. Stoji u

nizu novijih naučno-istraživačkih poduhvata bosanskohercegovačkih osmanista, a koji su svoj naučni pečat dobili na Univerzitetu u Sarajevu. To je najbolji put da se sa tog dijela naše prošlosti, koji je do sada nazivan „bijela ploča“, konačno skine prašina, naučno i autentično. Raduje činjenica da se ovo djelo javlja na pragu 320. godišnjice od Karlovačkog mira. To je lijep osnov da se taj veoma važan mirovni sporazum i za bosanskohercegovačku prošlost prikladno obilježi.

Adresa autora

Authors' address

Sedad Bešlija

Institut za historiju

Univerzitet u Sarajevu

sedad.beslija@iis.unsa.ba

